

İnsan Özgürlüğünü Taşıyabilir mi?

Duygu ÖKTEM

Özet

Sartre'a göre, insan, insan olmağıyla ilgili sahip olduğu olanakları yaşamına geçirirken bir bunaltı sürecine girer. Bu sürecin sonunda eğer insan tüm insanlığın sorumluluğunu üzerinde hissetmez ve kendini başkalarının gözünden değerlendirmeye almazsa bir çıkmaza girer. Dünyanın saçma bir düzen olduğu görüşünü ve insanın bu durum karşısında ne yapabileceğini David Fincher'ın filmi "Dövüş Kulübü"nden faydalanarak açıkladım.

Anahtar kelimeler: Özgürlük, bunaltı, saçma, sorumluluk.

Abstract

Can Man Maintain His Freedom?

According to Sartre, while a human is actualising the possibilities belonging to its huminity, it enters a distressing process. At the end of this process, if it doesn't realize all of the responsibility of human being on itself and the value of itself according to other people, it enters an aporia. I explained the idea of world's absurdity and human can make at this situation by making use of David Fincher's film, "Fight Club".

Key words: Freedom, distress, absurdity, responsibility.

Özgürlük, insanın, özünün belirlenmemişliğinden dolayı, insan olmağıyla ilgili, sahip olduğu hakları hayatına geçirebilmesidir. Yani insan özgürlüğünün bilincinde olduğu sürece özgürdür. Peki, önündeki olanaklardan birini seçerek gerçekleştiren insan, bu olanağa bağlanmakla yaşamını nereye sürüklediğinin farkında mıdır?

Sartre'a göre varoluşun özden önce gelmesi yani insanın varoluşu sonrası özünü oluşturmaya başlaması sonucu, insan sonsuz seçenekle karşı karşıya kalır. Çünkü "İnsan özgür olmaya mahkumdur, zorunludur. Zorunludur, çünkü yaratılmamıştır. Özgürdür, çünkü yeryüzüne geldi mi, dünyaya atıldı mı bir kez, artık bütün yaptıklarından sorumludur. Seçtiği belli bir insan tasarısı kurar, yani kendini seçerken gerçekte – insanı– seçer". (Sartre 2003: 37) Sartre'ın burada anlattığı insanın seçimini yaparken aslında tüm insanlık için gerekeni seçtiğidir. İnsan, yapıp etmeleriyle ilgili bir seçim aşamasındayken, yapması gereken bu seçimi salt kendi yaşamı için yaptığı değil de.

başkalarının da bu seçimi yaptığı taktirde olumsuz bir sonuç doğuruyor olmamasıdır. Böylelikle insanın kendi özgürlüğü bir diğer yandan başkalarının da özgürlüğü söz konusu olduğu zaman mümkündür. Bu durumun farkında olan insan söz konusu seçim aşamasında, tüm insanlığın da sorumluluğunu üstlendiğini hisseder. Bu durum ise “bunaltı”, “bırakılmışlık”, “umutsuzluk” gibi kavramları anlamaya iter bizi. Peki “bunaltı” deyince ne anlaşılıyor? Sartre’ın deyişiyle “İnsanlık bunaltıdır!”. (Sartre 2003: 32) Bağlanan ve yalnızca olmak istediği kimseyi değil, bir yasa koyucu olarak bütün insanlığı seçen kişi, o derin ve tümel sorumluluk duygusundan kurtulamaz. Birçokları bu durumda bu bunaltıyı yaşamaz, çünkü bu sorumluluğunun farkında değildir. Ancak bunların dışında kalanlar, bir karar verirken, bunaltının onları bir sürü olanakla yüz yüze getirdiğinin, bunaltının bizi eylemden ayıran bir perde değil, tersine bizi harekete geçmeye götüren bir olay, eylemin bir parçası olduğunun farkındadır.

Sartre’a göre bırakılmışlık bunaltıyla birlikte yürür, dünya üzerinde bize yol gösteren bir işaret yoktur. Bu belirlemeden çıkartabileceğimiz sonuç genel bir ahlakın olmadığıdır. İnsan dünya üzerinde yalnızdır, ne yapmamız gerektiğini gösterecek bir işaret olmamasından dolayı, yapacağımız seçim sadece bizim kararımıza bağlıdır. Böylelikle Sartre son derece katı bir ahlak getirdiğine inanır. Çünkü burada insan “yasalar”, “görenekler”, “alışkanlıklar”, “töreler” arkasına saklanamaz. Burada “karakter”, “soy” ya da “tutku” gibi özürler de kabul edilmez. Burada herkes kendi eyleminin sorumluluğunu kendi üzerine almıştır (Akarsu 1994: 234).

İnsanın kendinden ne yapabilirse o olduğunu, insanın her şeyde özgür olduğunu ancak yalnız özgürlüğünde olmadığını, kimsenin insanı özgürlüğünden kurtarmayacağını anlatan Sartre’ın varoluşçuluğu insanı; toplumsal üretim düzeniyle bireysel mülkiyet düzeni arasındaki çelişmenin tedirginliğini duyan, iki düzen arasında bir uyarlık sağlayamadığından, gittikçe “kendine yabancı, saçma, ezici, güvensiz, anlamsız bir ortamda –hiçlikle karşı karşıya- yaşamak zorunda kalmış bir varlık” olarak ele alır. Giderek insanoğlu Sartre’ın deyişiyle “nedensiz, zorunsuz, anlamsız bir varlık” haline gelmiştir (2003: 10). Sartre’ın ele aldığı insan varlığı için özgürlükle yapılan her şey ahlaka uygundur. Bir tek suç vardır; pişmanlık. Kendi yaptığının pişmanlık duyan kimse, kendi özgürlüğüne, dolayısıyla kendi varoluşuna ihanet ediyor demektir. Öyleyse insanları suçlarından değil pişmanlıklarından kurtarmalıdır. (Akarsu 1994: 234)

David Fincher’ın ünlü filmi “Dövüş Kulübü”ndeki anlatıcı, Sartre’ın gözünden bakıldığında, günümüz dünyasının “kendine yabancı, saçma, ezici, güvensiz, anlamsız bir ortamda –hiçlikle karşı karşıya kalmış, nedensiz, zorunsuz, nesneleşmiş” insan varlığına tam da uymaktadır.

Peki anlatıcı, sürdürdüğü yaşamın pişmanlığını duymaya başladığında ne yapıyor? Anlatıcı pişmanlığıyla yüzleşmeyi reddederek yarattığı karakteri kullanıp sahip olduğu, onu nesneleştiren, yaptığı seçim sonucu bağlandığı ve sonunda yaşamına yabancılaştığı, kendi özgürlüğüne ve özüne ters düşmesini sağlayan her şeyi yok eder.

Kendisine ne yapması gerektiğini anlatacak, bir işaret olarak algıladığı insanı seçerken insan aslında kendini seçer. Anlatıcının kendisinin yaratmış olduğu karakter – Tyler’a- hayatının gidişatını belirlemesinde önemli bir rol vermesiyle, onu asıl olmak istediği, kendinden yapmak istediği insan olarak yarattığını açıklamış olur.

Anlatıcı artık Tyler'a bağlanmıştır; çünkü bağlanmaya dayanarak insan, insanlıktan bir tipi gerçekleştirmekle kendi kendini gerçekleştirmiş olur. Bırakılmışlık içinde insan, ortaya değerler koyduğunu bir kez anladı mı artık bir tek şey dileyebilir: Bu da bütün değerlere temellik eden özgürlüktür. Tyler'la birlikte yenibaştan kurmaya çalıştığı hayatına yeni değerler getiren anlatıcı, yaptığı seçimlerin getirdiği sorumluluk duygusunu hafifletmek adına, fiziksel acının onu bu duygudan kurtaracağına inanarak; kendisini başkasının gözünden izleyerek, kendi gözünden yarattığı ve yarattığının gözünden kendini oluşturmaya başladığı bir dövüş kulübü kurar.

“Benim için değerli olan her şey başkaları için de değerli. Kendimi başkalarından kurtarmak istediğim sırada, başkaları da kendini benden kurtarmaya çalışmakta. Başkalarını kendime bağlı kılmak istediğim sırada, başkaları da beni kendine bağlamaya çalışmakta. Burada bir çatışma başlıyor. Başkası için varolmanın birincil anlamı çatışmadır.” (a.e., 60).

Burada Dövüş Kulübü günlük yaşamda bazen dayanışma halinde olan üyelerin, kulüpteki rollerinin birbirleriyle kulüp dışarısında karşılaşmalarına yansımaları kesinlikle yasaklıyor. Sevgide özgürlük eksikse ya da bir zorlama söz konusu ise gerçek sevginin olamayacağını, insanların çatışmak zorunda kalmamak için birbirlerine sarıldıklarını belirten Sartre, kulüpteki rollerin günlük yaşama yansımaları hatta üyelerin birbirini kulüp dışında tanımıyor gibi davranması bu çatışmanın kaçınılmazlığını ortaya koyuyor. Bununla birlikte, Sartre'ın bu görüşü, günlük yaşamdaki bu çatışmaya rağmen kulüp içinde herkesin rollerine hiçbir şey olmamış gibi uyum göstermesi çatışmadan kaçınmak adına günlük yaşamdaki rolleri ile değil; sadece kendilikleriyle orada bulunmalarını da açıklamaz mı?

Filmde anlatıcının, aslında varlığından son derece rahatsız olduğu, kendisiyle çatışma halinde olduğunu fark ettiği Marla Singer adlı karakter ile yapmış oldukları anlaşmalar ve sonrasında anlatıcının Marla'ya aşık olması, diğer yandan “damağında oluşan, ona acı veren, fakat diliyle oynamaktan kendini alamadığı bir çizik” olarak tanımlaması bizi yine Sartre'ın çatışmak zorunda kalmamak için insanların birbirine sarıldığı düşüncesine götürüyor. Peki insanlar nasıl oluyor da dövüş kulübünü bu kadar benimliyor? Bu durumu Sartre'ın “nedensiz ve anlamsız” insan modelinden bir kaçış; bir bağlanma olarak değerlendirmekle birlikte çatışmanın bu kulüpte farklı doğrultular kazanması ve insanın tüm umutsuzluğunu, bırakılmışlığını burada hissederek bunlarla yüzleşme fırsatı olarak da değerlendirebiliriz. Ancak Sartre'a göre bağlanma sadece bir seçim yapmak anlamına gelmiyor, çünkü bağlanma bir yandan durumu ortaya koymak bir yandan da sahip oldukları olanakları belirlemek adına kavramları aydınlatmaya çalışmaktır. Benim ele alacağım sorun işte bu noktada başlamaktadır. Günümüz insanı sahip olduğu olanaklardan birini seçer, fakat bağlanmak konusunda yaşadığı kargaşadan dolayı hayatını istemediği yönlere sürükleyebilmektedir. Yaptığı seçim sonucu seçimine bağlanan ancak içinde bulunduğu durumu aydınlatmaktan kaçınan, Sartre'ın deyimiyle “kendisini bir başkasının gözünden görmeyi denemeyi reddeden”, sadece kendi sorumluluğunu taşıdığına inanan, özgürlüğünün sınırsızlığı karşısında endişe duyarak ondan kaçmak uğruna kendini aldatmaya başvuran insan işte bu bağlamda tam da asil bağlanma kavramıyla çelişen insan değil midir? “Kendini aldatma” kavramına Sartre'ın gözünden yaklaştığımızda kişi hem yalan söyleyen yani hem kandıran hem da

kandırlandır. Özgürlüğü karşısında yaşadığı endişeden kurtulmak adına başvuracağı üç yol vardır; bunlardan birincisi karar vermemek, seçimde bulunmamaktır. Bununla birlikte, Sartre açısından seçmemenin kendisi de bir seçim olup, seçimsizlik kişinin özgürlük ve sorumluluktan kaçmasına imkan vermez. İkinci yol ise bir takım nesnel değerlerin bize yol göstereceğine inanmaktır ki bu inanış için Sartre bu değerleri kendimize mal etmediğimiz, onları kendi seçilmiş değerlerimiz haline getiremediğimiz sürece, onların bize hiçbir yardımı olamayacağını söyler. Üçüncü yol ise kendimizi başka insanlar tarafından ve sosyal uzlaşım larca yönetilen, dini buyruk ya da ahlaki kurallarca yönlendirilen pasif nesnelere olarak görmemiz, yani varoluşumuzun zorunlu göstermeye çalışmamızdır. Bu üçüncü yol bize hiçbir şeyi sorgulamaksızın kulübün tüm gereklerini yerine getiren üyelerin düştüğü durumu açıklamaz mı?

Anlatıcı, insanların kendilerini kandırmak adına, kurdukları değerlerin kendilerine gösterdiği bir yol olarak gördükleri kulübe bağlanmaları ancak kulüp faaliyetlerinin zamanla kontrolden çıkarak birçok yaşamı tehlikeye atması sonucu bir değerlendirmeye girer. Tümel sorumluluk duygusu altında hissettiği baskı, kendi özgürlüğünün, başkalarının özgürlüğü söz konusu olduğu zaman gerçekleşebileceğini hissetmesi ve kulübün başka insanların yaşamını tehlikeye atmaya başladığını fark etmesi onu bir seçim yapmaya zorlamış ve Sartre'ın "bunaltı" kavramıyla bir kez daha yüzleştirmiştir.

"Bunaltının sürekli oluşu, ilk seçiş halinin sürmesine bağlıdır" diyerek Sartre gerçekte bunaltının edimlerin tam doğrulanamayışından geldiğini ve herkese karşı duyulan sorumluluk olduğunu anlatır. Bu noktada kendini aldatmanın tersine, bir seçim yapan anlatıcının herkese karşı duyduğu sorumluluk duygusunun etkisinde olduğu açıktır. Sartre'ın dünya üzerinde bize ne yapabileceğimizi gösterebilecek bir işaret olmadığı görüşünü biliyoruz. Peki nedir bize karar vermemizde yardımcı olacak öğe? Gönül rahatlığıyla karar vermek için neye, hangi aşkın ahlak kuralına dayanılabilir? Hiç! Çünkü bu konuda yargıya varmak için hiçbir yol yoktur. İçerik oldum olası somuttur; bu yüzden de öngörülemez; ancak keşfedilebilir. Burada önemli olan bu keşfin özgürlük bilinciyle yapılıp yapılmadığıdır (Akarsu 1994: 231).

Eğer kişinin özgürlüğü sadece kendisine bağlı değil, diğerlerinin de özgürlüğüne bağlıysa ve insan bir karar aşamasında diğer insanların sorumluluğunu da taşıyorsa, yaşadığımız bunaltı bizi eyleme ittiği sürece, filmde anlatıcının yaşadığı bunaltı sonucu verdiği karar ve durumun keşfi özgürlük adınadır.

İnsan, kendi kendisini yaşayan bir tasarı, edimlerinin toplamı olmasından dolayı, sürekli olarak kendini oluşturma halindedir: Yaptığı her seçim onun ne olacağını belirlerken diğer yandan da insanlığı ne olarak görmek istediğini belirler. İnsan başkalarına karşı bu sorumluluk duygusunu, seçimleri söz konusu olduğu sürece taşır. Hayata hakkını vermek, bu seçimi yapmak, ona göre yaşamak demektir. Sartre işte bu durumu "bağlanma" olarak adlandırır. Peki ya insan "bağlanma"yı gerçekleştirdikten sonra neyi ihmal ederek kendisini tekrar bir çıkmaza sürüklüyor? Ben bu eksiğin kendini başkalarının gözünden görmek, başkalarının hayatının merkezinde değil fakat, kendisi başkalarını nasıl görüyorsa başkalarının gözünden de öyle görüldüğünün farkında olmamak olduğunu savunuyorum. Çünkü başka bir insanla göz göze gelindiği vakit artık o sadece sana "bakmıyordur". Artık senin gözlerinden "sen"i kendi önyargılarıyla çerçeveleyerek okur ve sen de onun gözlerindeki "sen"i görüp, onun

bakışında “kendin”le karşılaşsın. Bu bakış sana etrafında bazen bir ağaç, bir yol gibi algıladığın insanların var olduğunu ve onların senin yaratmaların, ürünlerin değil aksine seni rahatsız edecek, sana hem kendi varlıklarını, hem de “sen”i hatırlatacak, senin dünyana giren ve seni hayatın biricik merkezi olmaktan çıkararak düşmanca varlıklardır. “Başkaları cehennemdir” sözüyle bu durumu açıklar Sartre. O’na göre de insan kendisi için yaşamında birer tehlike oluşturan “insan”lardan kaçmak yerine bu cehennemi yaşamayı seçmemiz, onların “bakış”ında kendimizle ve başkalarıyla karşılaşmayı sürekli bir sorumluluğun altına girmeyi göze almamız gerekmektedir.

Camus’ye göre, insan dünyanın değerleri, kişisel idealleri ile doğru ve yanlış dair yargıları için bir temel sağlamasını ister ancak Camus burada dünyanın insana ve özlemlerine karşı kayıtsız oluşunu; mutlu olmak isteyen insanın dünyanın akıldışı sessizliğiyle çarpışması durumunu saçma olarak değerlendirir. (Cevzici 2002: 208-209) Peki saçma duygusu nasıl ortaya çıkar? Saçma duygusunun esas kaynağı ölüm ve ölümlü ilgili düşüncelerimizdir. Sartre ise yukarıdaki tanıma “dünyanın pis, düzensiz, karşı duran bir şey” olduğu ve “dünyada iyi gitmeyen bir şey olduğu” görüşüyle katılır. İnsanın bu durum karşısında temelsiz varlığını temellendirme ihtiyacı duyması ve kendisiyle bağlantı kurmaya çalışması; kendisini aşip hiçliğe doğru adım atmasını gerektirir. “Yabancı bir yerde olmadan insanın yurdunu tanıyamayacağını” savunan Sartre’a göre hiçlik, varlığın yabancısıdır. Buna göre, insan, varlıkta açılan bir delik olarak görülen hiçlikle, “kendisi için” varlık olarak belirir. Ancak bu “kendisi için” varlık kendini temellendirmek istediği zaman yeniden kendini aşip hiçliğe atılır: böylece bilinç doğar. Ancak bu durumda da tekrar kendini haklı çıkarmak ve kendini dışarıdan görebilmek istemesi sonucu üçüncü kez hiçliğe adım atar. Böylece kendi kendinin bilincini, kendi üzerinde bilinci doğurur. Buradan hareketle soru soran insanla birlikte hiçliğin yeryüzüne geldiğini, o zamandan beri de hiçlik her “kendi için” olanda, yani bilinçli olanda, yani insanda yerleşiktir. “Neden insan son bir cevapta karar kılamadan sorudan soruya atılacak oluyor da huzursuz oluyor?” sorusunu soracak olursak Sartre’ın bu soruya cevabı: “İnsan temelden özgürlüktür” olacaktır. O, olmuş bitmiş, son bulmuş bir “kendinde varlık” değil fakat aynı zamanda bir hiçlik, “bir kendi içinde varlıktır”, bir oluşturu.

Çağımız insanının, kendi kendisini kesintisiz bir yaratmayla içeriklenen oluş olarak, terkedilmişlik hissine kapılması ve umutsuzluğa düşmesi, bu durumda ne geçmişine dönmemesi ne de şimdinin kendisi için boş bir imkan olmasından dolayı geleceğine güvenmemesi sonucu kendisini saçma bir dünyada hisseder. “Kendi içinde” varlık olmasından dolayı hiçliği de yerleşmiş olarak bünyesinde bulundurmasının bir sonucu olarak insan önündeki sınırsız seçenek karşısında, başkalarının özgürlüğünü de göz önünde bulundurma sorumluluğundan kaçması sonrasında bir “bunaltı”ya sürükleniyor. Çağımız insanının bu durumda bir çıkış yolu bulamaması, varolan tümel sorumluluktan kaçmaya çalışması ve başkalarının gözünden kendine bir değerlendirme yapamaması, kendisini sürekli, yaşamın tek merkezi olarak görmesi ve başkalarının varlığını yadsıması sonucu, seçimini insanlığın özgürlüğünü taşıyabilecek; dolayısıyla kendi özgürlüğü adına bir karar verebilecek durumdan uzaklaşmaktadır. İnsan, dünyayı aştığı, dünyaya uzaktan ve yukarıdan bakabildiği ve sürekli seçim yaparak hem kendisini hem de insanlığı değiştiriyor olma olgusunu değiştirmenin kendisi için olanaksızlığını görmelidir. Bununla birlikte “bilinçli” bir varlık olarak insanın; dünyanın saçmalığının

diğer yandan insanlığın onun üzerindeki sorumluluğunun farkında olması kendisini düştüğü durumdan kurtarmak için bir çıkış yolu değil midir? Buradan hareketle insanın bu çıkış yolunu sağlamasını, başkalarının gözünde kendini değerlendirmeye alması ve yaşamın neresinde durduğunun farkına varması olarak gösterebiliriz.

Kaynakça

- AKARSU, Bedia (1994) *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- SARTRE, Jean-Paul (2003) *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul.
- CAMUS, Albert (1956) *Düşüş*, çev. Hüseyin Demirhan, Can Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002) *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- MAGEE, Bryan (2000) *Felsefenin Öyküsü*, Dost Kitabevi, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan (2004) *Etik. Ahlak Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.